

УДК 94 (477)

Володимир Старка

РУХ ОПОРУ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті здійснено історіографічний огляд праць українських та зарубіжних дослідників, котрі висвітлюють питання Руху Опору на території Східної Галичини в роки Другої світової війни. Обґрунтовано їх значимість для комплексного й цілісного аналізу форм активного та пасивного спротиву діям нацистської окупаційної влади.

Ключові слова: історіографія, Східна Галичина, Рух Опору, нацистський окупаційний режим, активний та пасивний опір.

Історія Другої світової війни в цілому, а Руху Опору зокрема є надзвичайно складним, багатоплановим явищем. Саме тому, тема публікації має важливе наукове значення, оскільки дає змогу проаналізувати історіографію дослідників, пов'язану з проблематикою Руху Опору на території Східної Галичини в роки другої світової війни.

Об'єктом наукового дослідження є Рух Опору в Східній Галичині в роки Другої світової війни.

Предметом виступають історіографічні праці дослідників, присвячені означеній тематиці. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1941 по 1944 роки, що відповідає часу нацистської окупації території Східної Галичини.

Мета публікації – історіографічний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячених проблемам Руху Опору на території Східної Галичини.

Завдання публікації пов'язані з історіографічним аналізом праць, присвячених анти окупаційній боротьбі на території Східної Галичини в окреслений період, визначенні їх ролі і місця у розкритті активного та пасивного спротиву у звільненні західноукраїнських земель від нацистського окупаційного режиму, наданні їм цілісної й неупередженої оцінки.

Незважаючи на певні здобутки фахівців у дослідженні означеної тематики, поза межами їх уваги залишається чимало важливих нерозв'язаних проблем. Зокрема, питання використання у наукових дослідженнях категорії “Рух Опору”.

Однією з перешкод на шляху сучасних досліджень історії Руху Опору в Східній Галичині є, в значній мірі, застарілість радянської термінології та неузгодженість використання термінів серед сучасних українських дослідників. Оскільки процес визначення спільної термінології ще не завершений, це змушує автора обумовити терміни, які він буде використовувати в роботі.

Радянські історики протягом післявоєнних десятиліть так і не дійшли згоди щодо розуміння терміну “партизанська війна (рух)”. Прихильники широкого трактування цього терміну твердили, що не можна зводити партизанську війну лише до дій партизанських загонів і підпілля. В такому випадку висвітлюється не історія партизанської боротьби в цілому, а лише історія її організованих форм. Неорганізовані ж форми боротьби залишаються на узбіччі. Інші автори вважають, що при широкому тлумаченні терміну “партизанська війна” стираються межі між людьми, які ведуть збройну боротьбу, з одного боку, та незброєними підпільниками і патріотами, з іншої. Тому не можна змішувати партизанську боротьбу з підпіллям або з пасивними формами боротьби. Невирішеними в рамках радянської історіографії залишилися також питання про чітке розмежування понять “партизанський рух” і “партизанська боротьба”, про вироблення наукового визначення інших, окрім партійного, видів підпілля [28, 32].

На наш погляд, проблема коріниться в хибній заідеологізованій методології радянської історичної науки. За визначенням “Советской Военной Энциклопедии” Рух Опору – це національно-визвольний, антифашистський рух під час другої світової війни проти німецько-фашистських та інших окупантів та їх посібників. Антинацистський рух опору проявлявся в різних формах (активних і пасивних), мав відмінності за масштабами і соціально-політичним змістом [52].

Відмова від використання терміну “Рух Опору” по відношенню до антинацистської боротьби на території СРСР та терміну “радянський Рух Опору” по відношенню до тих, хто боровся з фашистами під радянськими прапорами, призвела до зайвої плутанини в термінології. Ще в 1959 р. В. Клоков на науковій конференції в Київському університеті запропонував використовувати термін “Рух Опору”, як загальноприйнятий. Прийняття цього терміну вирішило б дискусію про зміст категорій “партизанська війна”, “партизанська боротьба” та “партизанський рух”. Він включав би в себе всі форми боротьби населення: збройні і незбройні, активні й пасивні, організовані й неорганізовані. Ця пропозиція була підтримана на конференції А. Вовком, а в 1965 р. – А. Курносим. Останній писав: “Термін “Рух Опору”, за нашою думкою, ширше й повніше формулювання “партизанський рух”, яка прийнята в нашій історичній літературі. В опір включаються не тільки збройна боротьба партизан і підпільників, але й менш ефективні назвні, хоча й набагато більш масові форми боротьби – саботаж і т.п. Пропонований термін разом з тим підкреслює спільність народної боротьби в окупованих районах СРСР та руху опору в країнах Європи.” Проте пропозиція В. Клокова не була прийнята, мовляв є глибока соціальна відмінність між поняттями “Рух Опору” та “всенародна боротьба радянських людей в тилу ворога”. У передмові до третього тому збірника “Друга світова війна. Рух Опору в Європі” стверджується, що термін “Рух Опору” може бути лише умовно прийнятий по відношенню до Радянського Союзу з метою “єдності термінології” при вивченні історії європейського Опору [31]. Подібне формулювання терміну “Рух Опору” лише для країн Європи знаходимо у “Воєнному енциклопедичному словнику” [54, с. 223–224].

Тільки умовне прийняття терміну “Рух Опору” по відношенню до СРСР радянська історіографія пояснювала ще й тим, що на відміну від інших країн Європи, СРСР не був окупований повністю і боротьбу проти загарбників очолювала Радянська держава. Тому по відношенню до Радянського Союзу використовувався термін “всенародна боротьба” [53].

Однак, такий доказ бачиться нам геть непереконливим, оскільки визначення Руху Опору, подане у радянському ж “Военно-энциклопедическом словаре” як “антифашистські агітація і пропаганда, саботаж, страйки, диверсії, партизанська боротьба”, не суперечить змісту радянського терміну “всенародної боротьби”, яка там же визначена як “дії партизанських загонів, підпілля... масовий зрив населенням воєнних, економічних і політичних заходів окупантів” [54].

Тим більше, якщо говорити про Україну, то її територія якраз була повністю окупована, а Рух Опору не був однорідним і поділявся на три основних політичних течії: радянський, національний та польський. І тепер, коли українська історична наука звільняється від ідеологічних забобонів, немає перешкод для того, аби зробити термін “Рух Опору” загальноприйнятим в українській історичній науці і розглядати антифашистську боротьбу в Україні не ізольовано, не лише в контексті подій в СРСР, а й в контексті історії всієї Другої світової війни, як складову загальноєвропейського руху опору. Ця пропозиція, не підтримана свого часу з “класових” причин, у наш час виглядає цілком слушною і корисною.

Вживання по відношенню до території Східної Галичини терміну “Рух Опору” вимагає чіткого розмежування тих, хто вів антинацистську боротьбу на західноукраїнських землях у складі радянських підпільно-партизанських формувань, формувань українського національного підпілля, представленого загонами Української Повстанської Армії та Української Народної Самооборони. Для перших пропонується використовувати термін “український радянський Рух Опору” (чи – “Прорадянський Рух Опору”), для других – “Український Національний Рух Опору”. Національний Рух Опору об’єднував не лише

представників "Бандерівського (ОУН(б))" підпілля, але й осіб, котрі прагнули створення незалежної української держави і могли стояти, наприклад, на позиціях ОУН(м) (так звані "Мельниківці" – В. С.) чи бути прихильниками Т. Бульби-Боровця.

Хоча значна частина учасників радянських партизансько-підпільних формувань на території західних областей України складала етнічні українці, їх об'єднувало, в першу чергу, почуття причетності до СРСР, усвідомлення себе як "радянських людей", і тільки потім як українців. Україну представники цього руху розглядали не інакше, як складову Радянського Союзу. В своїй боротьбі проти окупантів радянські підпільники і партизани пріоритетним вважали не лише звільнення окупованої території, а й відновлення в Україні радянського ладу.

Потрібно пам'ятати про те, що в західних областях України активно діяли представники польського національного та прокомуністичного підпілля. Для перших ми пропонуємо вживати термін "Польське національне підпілля", для других "Прорадянський польський Рух Опору".

У сучасній українській історіографії поступово складається традиція поділу Руху Опору в Україні за національно-політичними течіями, хоча утвердженню такого підходу продовжує заважати невиробленість спільної термінології. Так, дві основні політичні течії в Русі Опору на території України, одна з яких керувалася радянськими гаслами, а інша – орієнтувалася на створення незалежної України, називають О. Субтельний, Ф. Турченко, Я. Грицак, В. Семененко і Л. Радченко, Л. Кормич і В. Багацький [43, 55, 56, 57, 58].

Зокрема В. Косик виділяє "національний" і "радянський" Рух Опору, Т. Гунчак – "комуністичний підпільний і партизанський рух", "польський підпільний і партизанський рух", "український самостійницький підпільний і партизанський рух", В. Трофимович, В. Стецкевич, І. Муковський та О. Лисенко – "український національний Рух Опору", М. Коваль вживає термін "український Рух Опору" [21, 44, 35, 59, 42].

Німецькі окупанти теж чітко розрізняли дві течії Руху Опору в Україні: "комуністичний" та "український" [3, с. 151].

Радянський і національні Рухи Опору розглядаються, як складові частини єдиного "Руху Опору в Україні", який, в свою чергу, є частиною "європейського Руху Опору".

У радянській літературі спостерігаються суттєві розбіжності і в класифікації форм Опору [28]. Вважаю, що доцільніше було схилитися до позиції М. Загорулька та А. Юденкова, які виділяють дві основні форми боротьби: активну (партизанська і підпільна боротьба) і пасивну (політичний, економічний і моральний опір окупантам) [60].

Активну форму боротьби можна ще визначити як організовану, а пасивну – як неорганізовану форму опору. Пасивна форма боротьби вимагає точного наукового визначення. Для зручності використання автор пропонує об'єднати всі пасивні форми опору під поняттям "пасивний опір" цивільного населення. Під пасивним опором ми розуміємо організаційно неформлені (стихийні) дії груп або окремих незброєних мирних жителів, спрямовані на використання будь-якої можливості зберегти приватну або державну власність від пограбування окупантами, на саботування їх політичних і економічних розпоряджень, на невизнання окупаційної влади.

Стосовно історіографії означеної проблематики, то в радянській історіографії були визначені пріоритетні напрямки вивчення й висвітлення подій воєнної доби. Одні теми, як-от бойові дії радянських регулярних збройних сил, партизанів та підпільників, зусилля радянського тилу, героїзм і трудову звитягу окремих учасників війни досліджували досить ґрунтовно і не виправдано. Інші проблеми цієї доби, а саме недоліки в організації радянського Руху Опору, проблему колаборації, міжнаціональні стосунки у той період – замовчувалися. У виключно негативному ключі висвітлювалася історія боротьби ОУН та УПА, а також діяльність польського національного підпілля репрезентованого Армією Крайовою.

У свідомості багатьох людей склалася думка про те, що радянський Рух Опору німецько-фашистській владі був суттєвим і результативним, інші загони Руху Опору були

маловпливові і не відіграли будь-якої позитивної ролі в боротьбі проти нацистських окупантів.

Історіографічний доробок науковців з проблематики Руху Опору в Східній Галичині можна умовно розділити за місцем створення на: радянську, зарубіжну (дослідження західноєвропейських, північноамериканських, польських, сучасних російських, та українських діаспорних істориків), та сучасну українську літературу.

У 1986 році В. І. Клоков та М. В. Коваль запропонували виділяти в розробці проблеми два періоди. До першого вони відносили праці, що вийшли у воєнний час та перше післявоєнне десятиліття. Саме в цей період за їх твердженням відбувається становлення історіографії війни як розділу історичної науки. Оформилися відповідні науково-дослідні центри, остаточно виробилася періодизація та створено методичку досліджень. Другий період на їх думку розпочався з 1960-х років і характеризується появою численних насамперед фундаментальних праць [10, с. 70].

В. Замлинський у своїй статті "Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни" виділяв три етапи становлення історіографії: перший – 1941–1945 рр.; другий – з кінця війни до середини 50-х років (1945–1955); третій – друга половина 50-х – кінець 80-х років [39, с. 129]. Подібну періодизацію використали автори підручника "Новітня історія України (1900–2000)" [5, с. 367].

Висвітлення діяльності партійного підпілля та партизанського руху на території західних областей України розпочалося з перших днів війни. Зокрема, в газеті "Правда" 26 червня 1941 року бала опублікована стаття О. Корнійчука "Піднявся український народ", а в номері за 28 число подано інформацію про партизанські дії селян західних областей України [8, с. 129].

Крім того, на місцях в перші ж дні війни вийшла низка періодичних видань, де публікувалися заклики органів Радянської влади до населення чинити опір окупантам. На території Тернопільської області таким друкованим органом була газета "За Родину" [32, с. 14].

Упродовж усіх місяців окупації радянські газети присвячували публікаціям про дії українських партизанів передові статті. В багатьох партизанських з'єднаннях видавалися газети чи бойові листки. Зокрема в з'єднанні О. Ф. Федорова виходила газета "Радянська Україна", "Червоний партизан" – орган партизанського з'єднання С. А. Ковпака [8, с. 129].

В 1942 році для збору документів і матеріалів з історії Великої Вітчизняної війни була організована комісія на чолі з академіком І. І. Мінделем. В її складі була секція партизанського руху, співробітники котрої часто виїжджали в тил ворога, де записували свідчення партизанів про бойову діяльність. Згодом ці рукописи були направлені на зберігання у фондах інституту історії АН СРСР [32, с. 21].

Протягом 1944 року у ході визволення України від окупаційних військ почали виходити газети та журнали в яких вміщувалися матеріали про героїчну боротьбу українського народу в тилу ворога, зокрема в журналі "Радянський Львів". В них наводилися перші, правда, розрізнені дані про кількість знищених німецьких гарнізонів, складів, мостів, поїздів. Більшість матеріалів публікувалися без зазначення місця подій, назв загонів і прізвищ командирів. Метою цих матеріалів був не стільки аналіз і узагальнення фактів, скільки пропаганда героїзму і передача бойового досвіду [8, с. 130].

Після закінчення Другої світової війни дослідники активізували збирання та наукову обробку матеріалів, присвячених Руху Опору. У 1949 році побачила світ книга "Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників..." [2], в якій були значною мірою використані документи, що вперше ввійшли в науковий обіг.

У післявоєнні роки було опубліковано чимало мемуарної літератури. Зокрема, вийшли спогади С. А. Ковпака "Від Путивля до Карпат" (1945 р.), П. Вершигори "Люди з чистою совістю" (1946 р.), С. В. Руднева "Щоденник про Карпатський рейд" (1949 р.) [30]. Зачасти ці праці носили суб'єктивний характер, оскільки перед публікацією піддавалися так званій "літературній обробці". За словами В. Кучера "фальсифіковані версії тих чи інших подій, оцінки і висновки з мемуарної літератури та преси, що контролювались компартійними

ідеологами, перекочувували в наукові праці” [10, с. 56]. Та незважаючи на ці обставини, мемуари рясніли величезним фактичним матеріалом, адже їх основу склали спогади безпосередніх часників недавніх подій.

Таким чином, у 40–50-х роках українська радянська історіографія антинацистського Руху Опору здійснила перші дослідження найважливіших воєнних подій і зробила опис деяких з них. Дослідники ввели в науковий обіг важливі документи, праці мемуарного характеру. Разом з тим в післявоєнні роки для дослідників був закритий доступ до партійних архівів. Тому в цей період вони не змогли створити роботи узагальнюючого характеру, які б містили повну картину історії радянського Опору і розкривали б його внутрішні закономірності. Крім того, через упереджене ставлення тогочасного радянського керівництва до оцінки значення антинацистського Руху Опору, після війни численні групи, загони, чи окремі особи, що приймали участь у боротьбі з окупантами не були визнані. Про багатьох народних месників зовсім не було відомо і розшуки їх не проводилися. Все це стримувало здійснення ґрунтовних досліджень про антинацистський Рух Опору на території України.

Оскільки основні документи ще були недоступні для дослідників, головними джерелами опублікованих робіт, що визначали їх зміст, були промови, доповіді і накази Сталіна, промови і статті інших політичних діячів і воєначальників, а також матеріали періодики. Загальною відмітною рисою цих джерел було не відображення найважливіших подій, а лише оцінка і тлумачення їх, що склало основу концепції історії Великої Вітчизняної війни. Ці чинники зумовили крайню ідеологічну забарвленість історичних робіт.

Радянська історіографія Руху Опору після XX з'їзду КПРС відрізняється від попереднього, введенням в науковий обіг значного фактичного матеріалу, детальним описом багатьох маловідомих для широкого загалу подій. Історики отримали більшу свободу творчості, доступ до архівних джерел. Саме це забезпечило підготовку і публікацію фундаментальних праць, в тому числі “История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945”. У 6-му томі подано докладний огляд історіографії про Велику Вітчизняну війну, в т.ч. підпільно–партизанську боротьбу радянських сил [22]. Безперечно, дана праця збагатила історіографію проблеми. Антинацистський характер боротьби ОУН та УПА її авторами не досліджувались. У 1957 р. М. Новікова здійснила першу спробу аналізу та узагальнення художньої та мемуарної літератури, присвяченої підпільній боротьбі [9]. Однак і в даному випадку антинацистська боротьба ОУН та УПА була за межами дослідження.

Третій етап розвитку історіографії проблеми характеризується насамперед публікацією документальних збірників.

Особливе місце серед узагальнюючих праць посідає видане у 1967–1969 рр. академічне 3-томне видання “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.” [46]. До виконання цього проекту було залучено кращих фахівців республіки. Це дозволило доповнити зміст величезним і різноманітним фактологічним матеріалом. В роботі провідні сюжети пов'язувалися з керівною роллю Комуністичної партії в тилу та на фронті, бойовим та трудовим героїзмом радянських людей. Крізь цю призму подаються окремі розділи присвячені історії партизанського руху на території України та західних областей зокрема. В негативному ключі висвітлюється історія самостійницького руху (як українського націоналістичного так і польського). Та якими б не були оцінки цього видання з позицій сучасної історичної науки, українським історикам на сьогоднішній день не вдалося підготувати подібної масштабної, комплексної праці, де було б розкрито практично всі аспекти війни на території України.

Напрацювання українських істориків знайшли висвітлення у академічному 26-томному виданні історії міст і сіл України. До написання томів, присвячених історії Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей залучено величезний фактологічний матеріал, що збагатило джерельну базу дослідження з історії війни та антинацистської боротьби місцевих жителів зокрема [23, 24].

Помітний вклад в наукову розробку проблеми внесли “Нариси історії...” партійних організацій Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей. Тематичні розділи,

присвячені історії організації народного опору окупантам, вміщені у регіональних виданнях “Радянський Львів”, “Радянське Прикарпаття”, “Радянська Тернопільщина” [36].

У періодичній західноукраїнській пресі друкувалися статті, присвячені сторінкам “славного партизанського минулого”. Зокрема у тернопільській молодіжній газеті “Ровесник” у 1973 році опубліковано цикл статей В. Слюсарєва “Таємниця Шумського лісу”, в якому описано діяльність місцевого партизанського загону під командуванням А. З. Одухи [14].

Одним з напрямків радянської історіографії Руху Опору стала боротьба проти “буржуазних фальсифікаторів” історії Великої Вітчизняної війни. Радянські історики сприйняли праці західних дослідників як фальсифікацію історії війни з метою звести наклеп на політику СРСР, принизити його роль у розгромі фашизму. З самого початку цей напрям відрізняло неприйняття праць західних дослідників. Вони не сприймалися як інша точка зору, співставлення з якою своїх поглядів дозволило б ґрунтовніше пізнати історичний процес. Думки, оцінки і висновки “буржуазних історіографів”, якщо вони не співпадали з радянськими установками, відкидалися як ворожі.

Радянські історики твердили, що буржуазна історіографія США, Англії та ФРН далека від наукового підходу до аналізу боротьби радянських партизанів, вона має на меті лише кон’юнктурну мету, котра полягає в тому, щоб у читачів склалося негативна уява про радянських партизанів та радянських людей [20, с. 303].

Окремі радянські дослідники стверджували, що більшість висновків буржуазної історіографії даного питання базується на спогадах фашистських генералів та українських буржуазних націоналістів [7, с. 136]. За словами Г. В. Ангелова та Л. Д. Суркіса радянську історію фальсифікували як західні історики, так і “биті Радянською армією” генерали фашистської армії Тіппельскірх, Гальдер, Гудеріан, Манштейн, Кессельрінг та ін. [17, с. 5].

Радянська історіографія всіляко протидіяла так званим “вигадкам про те, що українські буржуазні націоналісти боролися проти німців” [7, с. 139].

Як наслідок, в 50-тих роках закладено фундамент цілого напрямку історіографії, пов’язаного з критикою “українського буржуазного націоналізму”. Це був швидше ідеологічний ніж науковий напрямок радянської історіографії. Він був направлений на “викриття” та очорнення всього, що було пов’язане з українським національно-визвольним рухом. Своєрідним “взірцем” цього напрямку стала праця Наркома закордонних справ Української РСР Д. Мануїльського “Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини” (1945) [33].

Загалом, за визначенням О. Лисенка “за радянських часів історія війни була значною мірою мемуаризована, а то й відверто сфальсифікована. Протягом кількох повоєнних десятиліть сформувалася жорстка схема-конструкція, відхилення від якої не допускалося. Героїзована історія Великої Вітчизняної війни поступово набула рис міфу, який мав працювати на згуртування радянських людей довкола Комуністичної партії, їх мобілізацію на нові трудові звершення” [11, с. 5].

Значну увагу історії Руху Опору на території Радянського Союзу приділяли північноамериканські та західноєвропейські історики. Часто їх наукові висновки різко контрастували із поглядами радянських істориків, що можна пояснити протилежними ідеологічними поглядами.

У західних істориків не виробилося сталих поглядів на історію антинацистської боротьби на території СРСР. Зокрема Ч. Діксон та О. Гейльбруна стверджують, що Радянський Союз ще до війни готував партизанські дії, проводив відповідні навчання військових. Натомість Д. Еріксон заперечує це твердження і як аргумент наводить тезу, що до війни в Радянському Союзі навпаки, проголошувалися гасла бити ворога на його власній території [13]. Теза про жорстокість окупаційного режиму лягла в основу тверджень про некерованість та анархізм радянських партизанських загонів, особливо на початковому етапі війни. Американський історик Дж. Стоуксбері стверджує, що партизанські сили були надані самі собі. Подібні думки висловлював К. Руффманн. Зокрема, він пише що виступи радянських людей мали форму анархо-визвольного партизанського руху і не

контролювалися партією [20, с. 297]. Англійські та американські історики досліджували і тему відносин цивільного населення до партизанів. Так, Дж. Армстронг вважає, що населення зазвичай дивилося на партизанів як на головорізів, що борються за марну справу, або як на професійних комуністів, що мають свою частку у прибутках режиму. А історики Купер, Далін, Еріксон стверджують, що народні месники були ворогом не лише нацистів, але і власного народу, який прийняв окупаційний порядок [13, с. 76].

Автори книги “Радянські партизани у Другій світовій війні” (1964) розділяють різні інтереси елементів українського суспільства. Окремі групи, особливо ті, хто через свій персональний статус мав безпосередній інтерес у збереженні режиму, залишалися на про радянських позиціях. Серед молоді та частково міського населення прорадянські настрої були сильнішими, ніж у старшого покоління та сільських жителів. Частина інтелігенції також була налаштована антирадянськи [50].

Певну увагу західні автори приділили впливу національних чинників та особливостей історичного розвитку на характер ставлення населення окупованих областей до німців і до радянської влади. Так, Р. Смаль-Соцький вказує на різницю у ставленні до німців населення західних областей України та Східної України. Автор розглядає політичні настрої населення західних областей України крізь призму національно-державницької ідеї, бажанням здобути національну незалежність. Навіть через підтримку німецької армії [37, с. 370].

Значну увагу західна історіографія приділяла дослідженню діяльності ОУН та УПА в роки війни, масштабу націоналістичного руху в Україні, рівня підтримки його населенням. Ця тематика актуальна і сьогодні, адже не дано історичної та політичної оцінки діяльності цих структур. Особливості українського націоналістичного руху на території України, істотні відмінності в поширенні націоналістичних настроїв і прийняття ідей ОУН у західних областях України, та на східноукраїнських землях розкриває англійський історик Дж. Армстронг у праці “Український націоналізм 1939–1945” [12].

Проте чи не найбільший доробок західної історіографії даної проблематики становлять праці українських діаспорних істориків. Часто автори стоять на цілковито протилежних позиціях. На відміну від радянської історіографії, де український націоналістичний рух розглядався у виключно негативному контексті, у літературі, що вийшла за кордоном, більшість авторів якої представники української діаспори, подано різне тлумачення тих чи інших подій. Такий стан справ зумовлений тим фактом, що частина авторів належала до “бандерівського” крила ОУН, а інші до “мельниківського” (протистояння цих організацій бере початок у 1940 році), і це політичне протистояння знайшло своє продовження в історичних публікаціях.

Серед перших потрібно відзначити працю М. Лебеда “Українська Повстанська Армія”, де викладено бандерівську концепцію самостійницького руху в роки другої світової війни [51].

Після М. Лебеда бандерівську концепцію визвольного руху продовжив П. Мірчук. Базуючись на оригінальних документах, він видав у 1953 році “Історію УПА 1942–1952” [34]. Значну увагу антинацистській боротьбі та державотворчій діяльності українського націоналістичного підпілля приділив у своїй праці “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” [4] В. Косик. Він не замовчує діяльності мельниківської ОУН, проте вважає, що реальний спротив нацистським окупантам чинила виключно ОУН(б).

Однією з найбільш цитованих серед дослідників даної тематики є праця Л. Шанковського “Українська Повстанська Армія” [49]. Аналізуючи негативні наслідки розколу ОУН, автор дає високу оцінку обом відділам організації, яка, незважаючи на розкол на його думку, виконала свою місію. В книзі розкриваються основні етапи еволюції та бойової діяльності УПА, збройних відділів Т. Бульби-Боровця та ОУН(м), характеризується перебіг українсько-польського конфлікту.

Чималий доробок з історії Руху Опору в час Другої світової війни на території Східної Галичини має польська історіографія. Більшість публікацій польських істориків спрямована на розкриття польського національного та прокомуністичного збройного підпілля та партизанського руху на згадуваних територіях. Потрібно згадати насамперед 6-томне

академічне видання “Армія Крайова в документах” видане в 1970-х роках в Лондоні, що було підготовлено до друку польськими еміграційними дослідницькими установами, зокрема, Інститутом історії ім. ген. Сікорського та Центром дослідження польського підпілля у Лондоні [1]. На сьогодні це чи не найбільших зібрання документів з історії діяльності польського націоналістичного підпілля.

Особливої уваги заслуговує, на нашу думку, дослідницька діяльність Є. Венгерського, котрий у 1941–1944 роках був одним з керівників польського націоналістичного підпілля у Львові. Його праці багаті фактичним матеріалом, хоч і не позбавлені певної тенденційності.

На зважених позиціях в описі діяльності українського та польського націоналістичного підпілля стоїть Р. Торжецький, праці якого вважаються класичними в обох країнах [15]. Важко сьогодні собі уявити появу нових робіт на цю тему, які б не враховували зроблених ним дослідів.

У сучасній російській історіографії можна відзначити появу низки праць, в яких розкрито основні напрямки антинацистського Руху Опору. Досить відповідально до аналізу партизанського руху на території радянського Союзу підійшов В. Боярський [19]. Автор розкрив систему організації та керівництва боротьбою проти окупантів, еволюцію стратегії і тактики, роль партії та органів державної безпеки, результативність та уроки дій ”народних месників”. Варто відзначити низку робіт А. Попова, які він присвятив вивченню ролі органів державної безпеки в управлінні та створенні партизанських структур [38].

Період з 1991 року в українській історіографії ознаменувався значним ростом зацікавленості проблемами Руху Опору. Це стало можливим завдяки отримання доступу дослідників до нових, чи невідомих їм архівних джерел переоцінкою на цій основі окремих радянських концепцій стосовно розвитку антинацистського Руху Опору. В. Клоков у своїй праці “Про стратегію і тактику радянських партизанів...” [29] аналізує причини невдач і втрат Руху Опору на території України. Окремі факти антинацистських дій подано в праці “Політичний терор і тероризм в Україні” [26].

Незважаючи на певний спад у істориків інтересу до історії радянського Руху Опору, у 1994 р. вийшла праця А. Чайковського “Невідома війна” [48]. Наступним кроком у вивченні цієї теми став вихід із друку науково-довідкового видання “Україна партизанська. 1941–1945”, підготовленого за архівними матеріалами ЦДАГО України [6]. В передмові видання автори-упорядники, чи не вперше так об’єктивно виклали власну концепцію радянського Руху Опору. Керуючись винятково наявними документами, вони показали основні етапи розвитку Руху, місце партійних і силових структур у формуванні партизанських загонів, диверсійно-розвідувальних структур, національний та соціальний склад, умови боротьби. Пострадянський період у вітчизняній історіографії характеризується підвищеною увагою до історії національно-визвольних змагань українського народу в час Другої світової війни.

Охопити доробок української історіографії, присвяченої питанням діяльності Української повстанської армії та Організації українських націоналістів в межах одного розділу дисертації досить проблематично. Оскільки це тема окремого дослідження. Тому зупинимося на тих працях в котрих розкрито основні аспекти антинацистської боротьби українського національного підпілля та збройних формувань.

Значним здобутком української історіографії є серія книг підготовлених А. Кентієм [25].

Серед останніх помітних праць потрібно відзначити монографії Ю. Киричука [27], А. Русначенка [40], І. Андрухів та А. Француза [18]. Зокрема, Ю. Киричук спробував висвітлити всі аспекти діяльності ОУН та УПА, радянських партизанів, польського національного підпілля та партизанського руху. А. Русначенко здійснив перше комплексне дослідження історії визвольних рухів в Україні, Білорусії та Прибалтиці. І. Андрухів і А. Француз подали історико-правовий і суспільно-політичний аналіз становища Станіславщини в період 1939–1959 років.

У сучасній українській історіографії діяльність українського національного підпілля ґрунтовно розкрито у багатотомному виданні “Український визвольний рух”, підготовленого до друку Центром досліджень визвольного руху та Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України [47].

Окреме місце в сучасній українській історіографії займає питання боротьби на території західних областей України польських антинацистських сил.

Різні погляди на цю проблему в середовищі польських і українських істориків змусили науковців цих країн шукати способи вироблення спільних поглядів. З цією метою було проведено 10 спільних україно-польських конференцій, за результатами яких видано 8 томів матеріалів (5 українською та 8 польською мовами) [45].

Історіографію даного питання доповнюють регіональні дослідження. Зокрема на основі документів Державного архіву Тернопільської області підготовлено праці місцевих краєзнавців О. Гайдая, Б. Хаварівського, В. Ханаса [61].

Певним внеском у дослідження історії Руху Опору на території Східної Галичини є праці автора даного дослідження, зокрема, його статті, опубліковані у 2003–2005 рр. [41].

Таким чином, тематика антинацистської боротьби на території Східної Галичини продовжує залишатися полем наукових та ідеологічних дискусій. У полемічному запалі дослідники не завжди дотримуються засад неупередженості. Проте, незаперечним залишається факт про поживлене вивчення “білих плям” і зближення протилежних точок зору. Очевидно, саме цим історична наука і виконує своє суспільне значення.

Список використаних джерел

1. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.1. – wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1970. – 584 s.; Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.2. – czerwiec 1941. – kwiecień 1943. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1973. – 554 s.; Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T.3. – kwiecień 1943 – lipiec 1944. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1976. – 627 s.* 2. *Борьба* трудящихся західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої вітчизняної війни радянського Союзу. – К.: Наукова Думка, 1984. – 237 с. 3. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів-Париж-Нью-Йорк: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. – 658 с. 4. *Косик В.* Україна у Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. У 3-х т. – Львів, 1997–1999. 5. *Новий довідник: Історія України.* – К.: ТОВ “Казка”, 2005. – 736 с. 6. *Україна* партизанська. Партизанський формування та органи керування ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид / Автор-упорядник: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький, та ін. Редкол.: В.А. Смолей та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.: іл. 7. *Білоусов М.М., Клоков В.І.* Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у буржуазній літературі. // Український історичний журнал. – 1959. – №1. – С. 136–143. 8. *Замлинський В.О.* Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134. 9. *Новикова М.* Мемуары и жизнь: Художественно-мемуарная литература о партийном подполье в годы Великой Отечественной войны. Критический очерк. – Симферополь, 1957. – 256 с. 10. *Клоков В.І., Коваль М.В.* Проблема титалізації Великої Вітчизняної і Другої світової воєн // Український історичний журнал. – 1986. – № 7. – С. 69–79. 11. *Лисенко О.* Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам’яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–15. 12. *Armstrong J.* Ukrainian nationalism. – N.Y. – 1983. – 280 p. 13. *Мицик Л.М.* Сучасна англо-американська історична література про партизанський рух на Україні (1941–1945). // Український історичний журнал. – 1990. – № 5. – С. 72–82. 14. *Слюсарев В.* Таємниця шумського лісу // Ровесник – 1973. – № 47(1009). – С. 3. 15. *Torzecki R.* Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s. 16. *Węgierski J.* Armia Krajowa w okręgach Stanisławów i Tarnopol. – Kraków: ŚZŻAK, 1996. – 337 s.; *Węgierski J.* W lwowskiej Armii Krajowej. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1999. – 316 s.; *Węgierski J.* W lwowskiej Armii Krajowej. – W-wa, 1989. – 314 s. 17. *Ангелов Г.В., Суркіс Л.Д.* Критика буржуазных фальсификаций истории второй мировой войны. К.: т-во “Знання” УРСР, 1984. – 48 с. – (серія IV “Міжнародна”, № 9). 18. *Андрухів Ігор, Француз Анатолій* Станіславщина двадцять буремних літ 1939–1959 рр. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – 335 с. 19. *Боярський В.І.* Партизаны и армия. История упущенных возможностей. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 249 с. 20. *Быстров В.Е., Кульков Е.Н.* Советское партизанское движение в трактовке буржуазной историографии // Буржуазная историография второй мировой войны. – М., 1985. – С. 290–303. 21. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття. – К.: Либідь, 1993. – 287 с. 22. *История* Великой Отечественной войны Советского Союза в 6-ти т. – М., 1960–1965. – Т. 6. – С. 403–450. 23. *Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківської області.* Голов. Ред. Тронько П.Т. – К., 1971. – 640 с. 24. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область.* – К., 1971. – 740 с. 25. *Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.* – К., 1973. – 630 с. 25. *Кентій А.В.* Нариси історії Організації українських націоналістів в 1942–1942 рр. – К., 1999. – 201с. 26; *Кентій А.В.* Українська Повстанська Армія 1942–1943 рр. – К., 1999. – 285 с. 26. *Киричук Ю.А.* Радянський терор 1939–1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття: Історичні нариси. – К., 2002. – 652 с. 27. *Киричук Ю.А., Мороховський В.П.* Німецько-фашистська політика депортації в західних областях України // Вісник львівського університету. Серія Історична. Вип. 26. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1990. – С. 30–40. 28. *Клоков В.І.* Всенародна боротьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945 гг. Историографический очерк. – К., 1978. 29. *Клоков В.І.* О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине (1941–1944). – К., 1994. – 74 с. 30. *Ковпак С.А.* Від Путивля до Карпат. – Львів: Каменяр, 1980. – 182 с., іл. 7 с. 31. *Курносков А.А.* Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: (Историография вопроса) // История и историки. Историография истории СССР. Сб. ст. – М., 1965. – С. 124–133. 32. *Логунова Т.А.* Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. – М., 1985. – 126 с. 33. *Мануйльський Д.З.* Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. – К., 1945. – 24 с. 34. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. – Мюнхен: Цицерон, 1953. – 319 с. 35. *Муковський І.Т., Лисенко О.Є.* Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошукowo-вид. агентство “Книга Пам’яті України”, 1996. – 568 с. 36. *Нариси* історії Львівської обласної партійної організації. Видання друге. – Львів: Каменяр, 1969. – 442 с.; *Нариси* історії Тернопільської обласної партійної організації / Керівник авт. кол. Нечай С.П. – Львів: Каменяр, 1980. – 288 с. 37. *Новітня*

історія України (1900–2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.М. Литвин та ін. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с. 38. *Попов А.Ю.* НКВД и партизанское движение. – М.: ОЛМА-ПРЕС, 2003. – 383 с.: ил. – (Архив). 39. *Резмер В.* Участь українців в німецько-польській кампанії 1939 р. // Україна-Польща: важкі питання. – Том 4. – Варшава, 1999. – С. 24. 40. *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи Опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – Київ: Університетське вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с. 41. *Старка В.* Взаємодія української та польської течій антинацистського руху опору на території західних областей України (дистрикт Галичина) в роки Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 1. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С. 134–140.; Старка В. Відносини між польським, українським національним та радянським підпіллям у вересні 1939 – жовтні 1942 рр. на території Західної України // Україна-Польща: Уроки Другої світової війни. матеріали наукового семінару молодих вчених та IV міжнародної наукової конференції молодих вчених “Україна-Польща: шлях до європейської співдружності”. – Тернопіль, 2003. – С. 119–125. 42. *Стецькевич В.В.* Военная историография Украины // Безсмертя. Книга пам’яті України. 1941–1945. – К., 2000. – С. 662. 43. *Субтельний О.* Україна: історія. – К.: “Либідь”, 1991. – 510 с. 44. *Трофимович В.* Україна в роки другої світової війни (1939–1945 рр.). – Львів, 1995. – С. 70. 45. *Україна-Польща* важкі питання. Матеріали 9 та 10 міжнародного семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. – Луцьк, 2001. – 451 с. 46. *Українська РСР у Великій Вітчизняній Війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.* Том 1. Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому в війні (червень 1941 р. – листопад 1942 р.). К. Вид. Політичної літератури України, 1967 р. – 553 с.; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні радянського Союзу 1941–1945 рр. Т.2. Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (листопад 1942 р. – 1943 р.) – К., 1968. – 517 с. 47. *Український визвольний рух* / центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2005. – Збірник 4: Боротьба народів Центрально-східної Європи проти тоталітарних режимів в ХХ столітті. – 272 с.; Український визвольний рух / центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських націоналістів. – 304 с.; Український визвольний рух / центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2003. – Збірник 2. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – 192 с. 48. *Чайковський А.С.* Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика.). – К.: Україна, 1994. – 255 с. В боях за Львівщину. – Львів, 1965. – 310 с. 49. *Шанковський Л.* Українська Повстанська Армія. В кн.: Історія українського війська. Збройні сили сучасної доби за роки 1914–1953. – Львів: Видавництво “Світ”, 1996. – С. 482–695. 50. *Soviet Partisans in World War II.* – Madison, 1964. – 792 р. 51. *Лебедь М.* Українська Повстанська Армія. – Дрогобич, 1993. – Ч. 1. Німецька окупація України. – 208 с. 52. *Советская Военная Энциклопедия* / Под ред. Н.В.Огаркова. – М., 1977. – Т. 3. – С.113. 53. *Вторая мировая война.* Матер. науч. конф-ции. В 3-х кн. – Кн. 3. – М., 1966. – С. 5–6. 54. *Военный энциклопедический словарь.* – М., 1983. – С. 166, 223. 55. *Турченко Ф. Г.* Новітня історія України. В 2-х ч. – Ч. 1. – К., 1994. – С. 328–330. 56. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С. 241–249. 57. *Історія України:* нове бачення. У 2-х т. – Т. 2. – К., 1996. – С. 313; Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины. Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков, 1999. – С. 400. 58. *Кормич Л.І., Багацький В.В.* Історія України від найдавніших часів і до 2000 року. – Харків, 2000. – С. 407. 59. *Україна* крізь віки. У 15-ти т. / Під ред. В.А. Смоля. – Т. 12: Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 148. 60. *Загорулько М.М., Юденков А.Ф.* Крах плану “Ольденбург”. – М., 1974. – С. 201. 61. *Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В.* Предтеча. Польський рух опору на Тернопільщині 1939–1941 рр. – Тернопіль: Підручники&посібники, 2002. – 112 с.

Владимир Старка

ДВИЖЕНИЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ИЗБРАННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье осуществлен историографический обзор трудов украинских и зарубежных исследователей, которые освещают вопрос Движения Сопротивления на территории Восточной Галичины в годы Второй мировой войны. Обосновано их значимость для комплексного и целостного анализа форм активного и пассивного сопротивления действиям нацистской оккупационной власти.

Ключевые слова: историография, Восточная Галичина, Движение Сопротивления, нацистский оккупационный режим, активное и пассивное сопротивление.

Volodymyr Starka

RESISTANCE MOVEMENT ON THE TERRITORY OF EASTERN HALYCHYNA DURING WORLD WAR II: SELECTED PROBLEMS OF HISTORIOGRAPHY

The article deals with historiographical survey of Ukrainian and foreign reserchers' works concerning the issue of Resistance Movement on the territory of Eastern Halychyna during the years of World War II. The importance of these works for complex and thorough analysis of forms of active and passive resistance to Nazi occupation authority's actions.

Key words: histography, Esatern Halychyna, Resistance Movement, Nazi occupation regime, active and passive resistance.